

Streszczenie

Niniejsza rozprawa podejmuje problematykę mechanizmów poznawczych leżących u podstaw zjawiska zmiany preferencji po dokonaniu wyboru (*choice-induced preference change*, CIPC). Po pierwsze, zbadano rolę procesów pamięciowych postulowanych w teorii podwójnego przypominania (*dual-recollection theory*). Po drugie, sprawdzono, czy struktura i charakter procesów poznawczych związanych z redukcją dysonansu poznawczego (*cognitive dissonance*, CD) są analogiczne do tych, które występują w złudzeniu mądrości po fakcie (*hindsight bias*, HB).

CIPC jest najczęściej badane za pomocą paradygmatu swobodnego wyboru (*free-choice paradigm*, FCP), który składa się z trzech etapów (Ocena - Wybór - Ocena; *Rating - Choice - Rating*, RCR). W pierwszym etapie uczestnicy oceniają obiekty (np. kierunki podróży, jedzenie) pod względem ich atrakcyjności. W drugim etapie dokonują wymuszonego wyboru pomiędzy obiektami o podobnych ocenach. W etapie trzecim ponownie oceniają te same obiekty, aby sprawdzić, czy ich preferencje uległy zmianie. Zazwyczaj zmiana preferencji polega na podwyższeniu oceny obiektu wybranego i obniżeniu oceny obiektu odrzuconego. Zjawisko to określa się jako oddalanie się alternatyw (*spread of alternatives*), ponieważ różnica w atrakcyjności między obiektem wybranym a odrzuconym powiększa się.

Eksperyment 1 (RCR: atrakcyjność, $N = 24$; RRC: atrakcyjność, $N = 24$; RCR: bezpieczeństwo, $N = 24$) oraz Eksperyment 2 ($N = 55$) badały rolę procesów określonych w teorii podwójnego przypominania w zadaniach pamięciowych dla poszczególnych obiektów, w zależności od tego, czy wystąpił dla nich efekt CIPC. W Eksperymencie 1 wykazano, że parametr przypominania sobie wyboru był najniższy w przypadku obiektów wybranych, dla których ocena atrakcyjności zmieniła się przeciwnie do dokonanego wyboru, natomiast parametr znajomości (*familiarity*) był najniższy dla obiektów wybranych, w przypadku

których zmiana oceny była zgodna z wyborem. Nie zaobserwowano takich różnic w przypadku ocen bezpieczeństwa ani w procedurze kontrolnej, w której wybór następował po ocenach. W Eksperymentcie 2 manipulowano trudnością wyboru (pary bliskie kontra pary odległe), aby wyjaśnić zaobserwowany wcześniej brak efektu CIPC dla obiektów odrzuconych. W warunku par bliskich stwierdzono spójny ze wskazanym wyborem kierunek zmian ocen, lecz nie zaobserwowano istotnych różnic w parametrach reprezentujących przypominanie kontekstowe. W warunku par odległych spójne zmiany ocen wystąpiły wyłącznie dla obiektów wybranych. Co istotne, parametr przypominania kontekstowego był najlepszy dla obiektów (wybranych lub odrzuconych), dla których nie odnotowano zmian w ocenach. Ponadto dane z Eksperymentu 2 wykorzystano do sprawdzenia użyteczności wielomianowego modelu złudzenia mądrości po fakcie dla CIPC mierzonego w FCP. Model ten zakłada, że na zmianę ocen mogą wpływać procesy ukryte, takie jak przypominanie, tendencyjna rekonstrukcja oraz zgadywanie. Wyniki wskazały, że zniekształcona rekonstrukcja miała istotnie wyższy udział w zmianie oceny w warunku par bliskich niż w warunku par odległych.

Eksperyment 3 ($N = 81$) bezpośrednio porównał ukryte procesy poznawcze leżące u podstaw HB i CD mierzone w FCP. W warunku CD uczestnicy ponownie oceniali wcześniej wybrane i odrzucone obiekty, natomiast w warunku HB próbowali odtworzyć z pamięci swoje pierwotne oceny. Wyniki sugerowały podobieństwo procesów poznawczych odpowiedzialnych za złudzenie mądrości po fakcie i dysonansu poznawczego, choć liczebność próby była zbyt mała, aby wyciągnąć jednoznaczne wnioski.

Eksperyment 4 ($N = 227$) powtórzył porównanie CD i HB, stosując nowy typ materiału - dzieła sztuki oraz wprowadzając manipulację instrukcją bardziej różnicującą warunki CD i HB. Uczestnicy w warunku CD oceniali dzieła sztuki według własnych preferencji, natomiast w warunku HB przyjmowali perspektywę eksperta sztuki. Wyniki

wykazały istotne zmiany zgodne z wyborem oraz istotną różnicę w indeksie rozszerzenia pomiędzy warunkami, przy czym efekt był silniejszy w warunku CD niż w HB.

W ostatnim eksperymencie ($N = 107$) uczestnicy dokonywali refleksji nad wyborem, przypisując określone cechy wartościujące obiektom wybranym i odrzuconym. Manipulacja polegała na tym, że cechy te były zgodne z wyborem, sprzeczne z nim bądź neutralne. Celem było sprawdzenie, czy oddalanie się alternatyw różni się w zależności od rodzaju ewaluacji oraz czy efekt CIPC można modulować w warunkach CD i HB w odmienny sposób. Manipulacja ta nie przyniosła jednak oczekiwanych rezultatów. Pięć przeprowadzonych eksperymentów razem dostarcza nowej wiedzy na temat wzajemnych zależności między pamięcią, podejmowaniem decyzji a znaczeniem udziału „ja” w kształtowaniu preferencji po dokonanym wyborze oraz wnosi istotny wkład w szersze zrozumienie mechanizmów łączących dysonans poznawczy i złudzenie mądrości po fakcie.

Słowa kluczowe: zmiana preferencji wywołana wyborem, paradygmat swobodnego wyboru, dysonans poznawczy, złudzenie mądrości po fakcie, teoria podwójnego przypominania